

Lectio praecursoria, Tiedon hallinta sosiaalihuollossa – tiedonhallinnan paradigma opetuksen ja tutkimuksen perustana

Sirpa Kuusisto-Niemi, 4.11.2016

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoiset kuulijat

Tiedon hallinta liittyy kaikkeen toimintaan sosiaalihuollossa. Tiedonhallinnan menettelytavat heijastavat myös sosiaalihuollon arvoperustaa. Lähes 200 000 julkisen ja yksityissektorin työntekijää käsittelee sosiaalihuollossa syntyviä asiakastietoja. Niitä koskevat ohjeet ja lainsäädäntö ovat viime vuosiin saakka olleet hajanaisia, eivätkä tietojärjestelmiin kirjatut tiedot ole hyödyttäneet toiminnan kehittämistä, koska ne ovat olleet rakenteeltaan ja käsitteiltään epäyhdenmukaisia. Tiedonhallinnan säädöspohja on 2000-luvulla kuitenkin kehittynyt: laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista sisältää määräykset päätöksestä ja palvelu- ja hoitosuunnitelmasta. Uusittu sosiaalihuoltolaki painottaa ilmoitusvelvollisuutta, palvelutarpeen arviointia ja päätöksentekoa palveluprosessissa. Uusi laki sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista kokoaa dokumentointia koskevat hajanaiset periaatteet. Laki julkisen hallinnon tietohallinnon ohjauksesta ohjaa tiedonhallinnan johdonmukaista kehittämistä kokonaisarkkitehtuurin kehyksessä.

Tiedonhallinnan malleihin ja menetelmiin on siis syytä paneutua aiempaa perusteellisemmin sekä opetuksen että tutkimuksen avulla, jotta toimijat saavat lainsäädännön lisäksi tiedollista ja menetelmällistä tukea toimintansa kehittämiseksi aiempaa tehokkaammaksi käynnissä olevassa palvelurakenteen muutoksessa.

Toimijat, toiminta, menetelmät ja tieto: neljä tiedon hallinnan keskeistä entiteettiä, jotka muodostavat tiedonhallinnan tietoperustan ja sosiaali- ja terveydenhuollon tiedonhallinnan opetuksen ja tutkimuksen paradigman. Ne kuvaavat myös näkökulmia, joista tiedonhallintaa voidaan tarkastella sosiaalihuollossa. **Toimijat** ovat palveluja käyttäviä tai tuottavia henkilöitä tai yhteisöjä. **Toiminnalla** tarkoitetaan palvelujen suunnittelua, toteutusta, käyttöä ja arviointia. **Menetelmillä** tarkoitetaan toiminnassa syntyneiden tietojen käsitte-

lyyn, kuten luomiseen, tallentamiseen ja välittämiseen, liittyviä teknisiä ja sosiaalisia toimintatapoja, ja niistä olisi mahdollista käyttää myös termiä tekniikka. **Tieto** ymmärretään hierarkkisenä jatkumona datasta viisautteen, tiedon arvoketjuna, jossa kompleksisuus ja verkostomaisuus lisääntyvät siirryttäessä yhä jalostetumpaan tiedon muotoon.

Tiedonhallinnan opetuksen ja tutkimuksen paradigmaa on työstetty sosiaali- ja terveydenhuollon tietohallinnon oppiaineen piirissä yli kymmenen vuoden ajan. Sen kehittäminen liittyy pyrkimykseen edistää tiedonhallinnan opetusta ja tutkimusta käsitteellistämällä ja kuvaamalla alaa monipuolisesti. Paradigman avulla jäsenetään tutkimuksen mahdollisia teoreettisia ja metodologisia lähtökohtia, sen avulla identifioidaan uusia tutkimuskohteita ja analysoidaan jo tehtyä tutkimusta.

Paradigmalla on käsitteen alkuperäisessä merkityksessä tarkoitettu esimerkkiä tai näytettä. Tieteenfilosofi Thomas Kuhnin esittämän mallin mukaisesti käsite on sittemmin liitetty tieteenalojen kehityksen kuvaamiseen. Paradigmamallin mukaan tieteenalan kehitys seuraa toistuvia vaiheita. Esiparadigmaattisessa vaiheessa tieteenalan keskeiset sisällöt ovat kehittymässä ja saavat vähitellen yhä laajempaa kannatusta tiedeyhteisössä. Normaalityteen vaiheessa teoreettiset ja metodologiset periaatteet tutkimuksen tekemiselle on hyväksytty tiedeyhteisön toiminnan perustaksi. Tieteen edistymisen myötä syntyy kriisi, joka haastaa normaalityteen ja siirtää sen jälleen esiparadigmaattiseen vaiheeseen. Yhteiskuntatieteissä paradigma-ajattelua on kritisoitu sen luonnontiedelähtöisyyden vuoksi; toisaalta on esitetty, että paradigma-ajattelua voidaan soveltaa myös yhteiskuntatieteisiin, kun otetaan niiden erityispiirteet huomioon. On myös todettu, että yhteiskuntatieteet ovat jatkuvasti esiparadigmaattisessa vaiheessa siksi, että ne heijastavat ympäröivää yhteiskun-

taa, jonka muutokset vaikuttavat myös tutkimuskohteisiin. Sosiaalihuollon tiedonhallinnan tutkimuksen osalta vallitsevaan esiparadigmaattiseen vaiheeseen liittyy myös tutkimusalan nuoruus sekä toistaiseksi vähäinen tutkimustraditio.

Väitöstutkimukseni tavoitteena on kuvata ja analysoida sosiaalihuollon tiedonhallintaa sosiaali- ja terveydenhuollon tiedonhallinnan tutkimuksen ja opetuksen paradigman viitekehityksessä historiallisesti ja käsitteellisesti sekä analysoida sosiaalihuollon tiedonhallinnan tutkimuksen teoreettista perustaa. Tarkoituksena on arvioida, miten tiedonhallinnan paradigma soveltuu sosiaalihuollon tiedonhallinnan opetuksen ja tutkimuksen kuvaamiseen. Tämä tapahtuu sijoittamalla sosiaalihuollon tiedonhallinnan kehittämiseksi tehtyjä toimenpiteitä, hankkeita, opetus- ja tutkimustoimintaa sekä hallituksen politiikkaohjelmia ja tiedonhallinnasta tehtyjä strategioita paradigman tutkimusalueille. Ensisijaisesti tutkimukseni sisältää sosiaalihuollon tiedonhallintaan liittyvää kotimaista aineistoa, jonka lisäksi käyn läpi kansainvälistä human services informatics -alan tutkimusta.

Tutkimuksen keskeiset käsitteet liittyvät sosiaalihuoltoon, tekniikkaan ja tiedon hallintaan. Erotan laajemman sosiaalihuollon ja ammatillista toimintaa kuvaavan sosiaalityön. Sosiaalityö ammatillisena toimintana nousee kuitenkin tutkimuksessa keskeiseksi, sillä tähänastinen tiedonhallintaan liittyvä tutkimus on tehty etupäässä sosiaalityön tutkimuksen piirissä. Tekniikkaa koskeva käsitteistö on vakiintumatonta, ja käytännössä tekniikka- ja teknologia -käsitteitä käytetään keskustelussa rinnakkaisina. Paradigmassa tekniikkaa nimitetään menetelmiksi, teknologia on puolestaan oppi tekniikasta. Tiedon hallintaan liittyvä käsitteistö on sekin käsitteellisesti epäkypsää. Käytän tiedon hallinnan (*information management*) käsitettä kuvaamaan ensisijaisesti menetelmällisiä, informaatiomassojen käsittelyyn liittyviä toimenpiteitä. Tietohallinnon (*informatics*) käsitettä käytän Itä-Suomen yliopiston sosiaali- ja terveydenhuollon tietohallinnon oppiaineesta. Tiedonhallinnan käsitettä (*knowledge management*; yhteen kirjoitettuna) käytän kuvatessani tietohallinnon oppiaineen piirissä tapahtuvaa opetusta ja tutkimusta sekä tiedonhallinnan alaa yleisemmin.

Kuten soveltavissa tieteissä yleensä, myös sosiaalihuollon tiedonhallinnan tutkimuksen perusta on monitieteinen ja monimetodologinen. Olen yksilöinyt tutkimukseni perustaksi sekä filosofian, soveltavien luonnontieteiden että yhteiskunta- ja terveystieteiden tutkimustraditiota. Metodologisesti liikun tapaustutkimuksen kentällä; yhteenveto-osuudessa integroidulla kirjallisuuskatsauksella on keskeinen rooli, ja sisällönanalyysi eri muodoissaan on ollut tutkimukseni keskeinen metodi, jota olen täydentänyt arvioinnilla sekä informaatiotutkimuksessa analyysimenetelmänä käytetyn tiedonhankintaprosessin avulla.

Tutkimukseni aineisto koostuu kirjallisuudesta: kotimaisesta ja kansainvälisestä tutkimuksesta, hankekuvauksista, strategiapapereista ja selvityksistä. Aineisto on moniaineellinen ja monitasoinen, mikä on tapaustutkimukselle tyyppillistä. Tutkimuksellisesti aineisto painottuu sosiaalityön piirissä tehtyyn tutkimukseen. Hanke- ja strategia-aineistosta syntyy läpileikkaus Suomessa 1960-luvulta alkaen toteutettuun tiedonhallinnan strategiseen ja poliittiseen ohjaukseen sekä hankkeisiin ja selvityksiin, jotka ovat heijastaneet strategioissa esitetyjä tavoitteita.

Tutkimuksen pääkysymys on: **miten sosiaalihuollon tiedonhallinnan ala voidaan määritellä?** Tähän vastaamiseksi olen jakanut kysymyksen neljään osakysymykseen, jotka olen muodostanut paradigman entiteettien muodostamien yhdistelmien mukaisesti.

Tieto- ja toiminta -entiteettien yhdistelmänä tutkimuksen painopistealueeksi muodostuu toiminta-prosessien tiedonhallinnan organisointi ja ohjaus, johon liittyy tutkimuskysymys on: **millaista tiedonhallinnan organisointia ja ohjausta on toteutettu?** Vastauksena ensimmäiseen osakysymykseen on, että sosiaalihuollon tiedonhallinnan organisointi ja ohjaus on ollut valtakunnallisesti melko vähäistä ja että kokonaissuunnittelu ja resurssit ovat puuttuneet aina 2000-luvun alkuun saakka. Paikallisesti kehitystä on ohjattu alueellisten strategioiden avulla, mutta keskitetyn ohjauksen puuttuessa toiminta on ollut hajanaista ja tulokset tietojärjestelmäkehityksen kannalta melko vaatimattomia; niiden merkitys on ollut tietojen saatavuuteen ja tieto-

järjestelmien kehittämistarpeisiin liittyvän keskustelun herättämisessä.

Toiminta- ja menetelmät -entiteettien yhdistelmänä tutkimuksen painopistealueeksi muodostuu tieto- ja viestintätekniikan käyttö, johon liittyvä tutkimuskysymys on: **miten tieto- ja viestintätekniikkaa on käytetty hyväksi sosiaalihuollon tiedonhallinnassa?** Tuloksena on, että näkemys tekniikasta toiminnan mahdollistajana näyttäisi muuttuneen myönteisemmäksi samalla kun tietojärjestelmien toiminnallisuus ja myös vaatimukset niitä kohtaan ovat lisääntyneet. Tämä johtopäätös liittyy seuraaviin tiedonhallinnan osaamisen, johtamisen ja opetuksen kysymyksiin.

Toimijat ja menetelmät -entiteettien yhdistelmänä tutkimuksen painopistealueeksi muodostuu tiedonhallinnan osaaminen ja tiedolla johtaminen, johon liittyvä tutkimuskysymys on: **millaista sosiaalihuollon tiedonhallinnan tutkimus, opetus ja tiedolla johtaminen on?** Tämän kysymyksen osalta totean, että kiinnostus tiedonhallinnan tutkimukseen on lisääntynyt viime vuosiina. Sen vahvistaminen edellyttäisi kuitenkin tiedonhallinnan opetuksen lisäämistä; sen osuus on edelleen vaatimatonta sosiaalialan ammattilaisten koulutuksessa. Tiedolla johtamisen tutkimusta tehdään sosiaalihuollossa jossakin määrin, mutta myös se edellyttää opetuksen ja tutkimuksen kiinteämpää yhteistyötä.

Toimijat- ja tieto-entiteettien yhdistelmänä tutkimuksen painopistealueeksi muodostuu tietorakenteiden ja -mallien tutkimus, johon liittyvä tutkimuskysymys on: **miten sosiaalihuollossa muodostetaan tietorakenteita ja -malleja?** Tuloksena on, että tiedon mallintamisen ja rakenteistamisen merkitys on ymmärretty sosiaalihuollossa varsin hitaasti. Erityisesti kansanvälisessä sosiaaliryöön tiedonhallinnan tutkimuksessa on esitetty kriittisiä näkemyksiä sosiaaliryöön sisällön ja tekniikan asiantuntemuksen kohtaamisen vaikeudesta ja tästä seuraavista käsitteellisistä ja käytännöllisistä ongelmista tietojärjestelmien laadussa. Tietojärjestelmät ovat levinneet laajasti käyttöön myös meillä, ja tiedon rakenteisuus tulee lisääntymään valtakunnallisen ohjauksen myötä. Tiedon arvoketjuajattelun näkökulmasta sosiaalihuollon tiedonhallinnan tutkimus on nykyisin keskittynyt lähes

kokonaan pragmaattiseen informaatioon: tietojärjestelmien tuottamaan ”valmiiseen” tietoon ja sen analyysiin. Tiedonmuodostuksen tutkimusta tulisikin laajentaa koko tiedonhallinnan prosessia koskevaksi, jolloin myös perusteet datan valinnalle tietojärjestelmiin muodostuvat tutkimuksen kohteeksi. Tiedontuotannon tulee ylipäätään liittyä kiinteästi palvelutoiminnassa tarvittavaan tietoon tiedonhallinnan prosessin alkupisteestä, tietotarpeiden määrittelystä, prosessin loppuun asti, tiedon arvonmäärittelyn mukaiseen säilyttämiseen tai hävittämiseen, mikäli tietoa halutaan hallita. Tämä haaste kohdistuu paitsi tiedonhallinnan kehittäjiin, myös tiedon käyttäjiin sekä käytännön työssä että tutkimuksessa.

Tämän tutkimusaineiston ja siitä tekemieni johtopäätösten perusteella esitän suosituksia sosiaalihuollon tiedonhallinnan kehittämiseksi. Lisäksi esittelen määritelmän sosiaalihuollon tiedonhallinnan alasta. Päädyn lopuksi siihen, että tiedonhallinnan paradigman entiteetit ja niiden muodostamat painopistealueet kuvaavat varsin hyvin myös sosiaalihuollon tiedonhallinnan kokonaisuutta. Toimijoiden rooli näyttäytyy kuitenkin paradigman kuvaustapaa moniulotteisempänä. Tekniikan hyväksymiseen liittyvät näkemykset nousevat sosiaalihuollon tiedonhallinnan kirjallisuudessa esille useissa yhteyksissä ja ne ovat toimijapositiona käsin tarkasteltuna olennaisia. Olen siksi päättänyt lisäämään paradigmaan toimijoiden ja toiminnan välisen yhteyden sekä nimennyt sen arvoiksi, asenteiksi ja tiedoiksi. Tämän yhteyden muodostavat toimijan arvoihin, asenteisiin ja tietoihin pohjautuvat näkemykset tiedonhallinnasta ja tietojärjestelmien käytettävyydestä, hyväksyttävyydestä ja merkityksestä toiminnalle.

Tekniikka on sulautunut osaksi jokapäiväistä elämäämme. Myös ohjelmistojen kautta käytettävät käsitteet, luokitukset ja dokumentaatio ovat kyllästäneet sosiaalihuollon. Niitä tulisi ajatella miettivästi, jotta tiedon ja tekniikan yhteys olisi hallittavissa. Tiedonhallinnan paradigma auttaa osaltaan hahmottamaan tietotekniikan ja -järjestelmien merkitystä modernissa tiedonhallinnassa ja sisäistämään sen luomat mahdollisuudet toimijoille ja toimintaan.

Sirpa Kuusisto-Niemi. 2016. Tiedon hallinta sosiaalihuollossa. Tiedonhallinnan paradigma opetuksen ja tutkimuksen perustana. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies, no 134. University of Eastern Finland, Itä-Suomen yliopisto; 2016.

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2279-3>